

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 3^{ΗΣ} ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2005

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Ὁ Κάντ συναντᾷ τὸν Πλάτωνα, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Εὐ. Μουτσοπούλου*.

1. *Εἰσαγωγικά.* Ἀναγνώστης κακός, καθὸ μεγαλοφυής, τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Kant ἐπωφελήθη τῆς ἐπαφῆς του πρὸς τὸν Σταχειρίτην γιὰ νὰ διατυπώσει μιὰν θεωρία περὶ κατηγοριῶν, ἡ ὁποία κατέστησε αὐτοὺς τούς, κατ' ἐκεῖνον, ὀντολογικῆς τάξεως χαρακτηρισμούς, χαρακτηρισμούς τάξεως κυριολεκτικῶς ἐπιστημολογικῆς, σύμφωνα πρὸς τὴν «κοπερνίκειον ἐπανάσταση» τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος προσεπάθησε νὰ πραγματοποιήσει. Οἱ σχέσεις τοῦ Kant πρὸς τὸν Πλάτωνα φαίνεται νὰ ὑπῆρξαν λιγώτερο συστηματικῆς, ὅθεν κ' ἦ ἐκ μέρους του ἀποδοχὴ ὠρισμένων στερεοτύπων, ἤδη διαμορφωμένων στὴν ἐποχὴ του, ὡς πρὸς τὸν Ἀθηναῖο φιλόσοφο. Ἐξ ἄλλου, οἱ δρόμοι τῶν δύο στοχαστῶν δὲν διασταυρώθηκαν περισσότερο ἀπὸ τριάντα περίπου φορές, ἂν κανεὶς ἐμπιστευθῆ τὸ ἴδιο τὸ καντιανὸ ἔργο: ἐκ τῶν πραγμάτων, ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς ἀποδεικνύεται ἐπαρκῆς καὶ ἀνεπαρκῆς συγχρόνως¹. Εἰς ὅ,τι ἀκολουθεῖ θὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν ἀμέσων, ἂν καὶ κατεσπαρμένων, ἀναφορῶν τοῦ Kant εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ περὶ τῶν πληροφοριῶν ποὺ αὐτὲς δυνατὸν νὰ παράσχουν ὡς πρὸς τὴν ἐκ μέρους του «ὑποδοχὴν» τοῦ πλατωνισμοῦ, ὅπως αὐτὸς εἶχε καταστῆ ἀντιληπτός, σύμφωνα πρὸς τὴν

* E. MOUTSOPOULOS, *Kant à la recherche de Platon*.

1. Δὲν πρόκειται περὶ ἀναφορῶν συστηματικῶν καὶ οὐσιαστικῶν εἰς τὸν Πλάτωνα, ὅπως ἐκεῖνες τοῦ Bergson λ.χ. (πβ. E. MOUTSOPOULOS, *La critique du platonisme chez Bergson*, 5^η ἔκδ., Paris, I.P.R. - Vrin, 1997), ἀλλὰ περὶ συμπληρωματικῶν περιστασιακῶν θεωρήσεων ποῦ, ἐπὶ πλέον, ἀποβλέπουν εἰς τὴν στήριξή, θετικῶς ἢ καὶ ἀρνητικῶς, τῆς καντιανῆς ἐπιχειρηματολογίας (πβ. κατωτ. καὶ σημ. 31).

φιλοσοφική παράδοση, εκ μέρους ενός πνεύματος που εσφράγισε την φιλοσοφική διάνοηση της εποχής του, όσο και την μετ' αυτό φιλοσοφία, κατά τρόπον άπαράκαμπτο. Προκειμένου να καταστῆ ὅπως οὖν μεθοδικώτερη, ἡ ἔρευνα δὲ διεξαχθῆ σὲ τρεῖς χρόνους ἤτοι, διαδοχικῶς, στὶς περιοχὲς τῆς γνώσεως, τῆς πράξεως, ἡθικῆς ἢ ἀγωγικῆς, καὶ τῆς τελικότητος².

2. Ὡς πρὸς τὴν γνώση, αὐτονόητον εἶναι πῶς, στὴν προκειμένη περίπτωση, οἱ ἀναφορὲς περιέχονται, κυρίως, ὄχι ὅμως καὶ ἀποκλειστικῶς, στὴν *Κριτικὴ τοῦ καθάρου λόγου*. Ὁ Kant ἀποδίδει στὸν τομέα αὐτὸν τὴν μερίδα τοῦ λέοντος τοῦ φιλοσοφικοῦ τοῦ ἐνδιαφέροντος. Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι, ὅπως οἱ περισσότεροί τῶν συγχρόνων του, ὁ ἴδιος ἐπικεντρώνει τὴν προσοχή του στὴν πλατωνικὴ περὶ ἰδεῶν θεωρία, νοουμένην ὡς τὸν πυρῆνα τοῦ πλατωνισμοῦ, παραβλέποντας τὸν ὄντολογικὸν σκεπτικισμό τοῦ Πλάτωνος, περὶ τοῦ ὁποῖου μαρτυροῦν οἱ λεγόμενοι «μεταφυσικοὶ» διάλογοι πού, ἀπὸ τοῦ Παρμενίδου κ' ἐξῆς, ὑποδηλώνουν μιὰν «κρίση» στὴν διάνοηση τοῦ διδασκάλου, ἀπηχοῦσαν προφανῶς μιὰν ἀντίδραση στὴν ἀριστοτελικὴ κριτικὴ κατὰ τῆς θεωρίας ἐκείνης³. Γιὰ τὸν Kant, ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἀληθινὴ περιπλάνηση μέσα στὸν κενὸ χῶρο τῆς διανοίας: οἰοῦναι γοητευμένος ἀπὸ τὴν ἀπόδειξη τῆς δυνάμεώς του, ὁ λόγος ἀφήνεται νὰ ὀδηγηθῆ πρὸς ἐπέκτασιν τῆς φαρᾶς του περιφρονώντας κάθε ἕριο, ὅπως τὸ περιστέρι πού, κατὰ τὴν ἐλεύθερη πτήση του, διασχίζοντας τὸν ἀέρα τοῦ ὁποῖου νοιώθει τὴν ἀντίσταση, νομίζει πῶς δὲ τὰ καταφέρει καλύτερα μέσα στὸν κενὸ χῶρο. Παρομοίως ὁ Πλάτων ἐγκαταλείπει τὸν αἰσθητὸ κόσμον, καδ' ὅσον ἐκεῖνος θέτει στὴν διάνοιαν ἕρια ὑπερβολικῶς στενά, καὶ περιπλανᾶται καὶ αὐτὸς ἐκεῖθεν, ἐντὸς χώρου κενοῦ, ἐπὶ τῶν περυγῶν τῶν ἰδεῶν τῆς καθαρᾶς διανοίας, δίχως ν' ἀντιλαμβάνεται πῶς οἱ προσπάθειές του δὲν τοῦ προσπορίζουν κάποια ὁδόν, ἀφοῦ ὁ ἴδιος στερεῖται οἰουδήποτε στηρίγματος. Ἄλλωστε, κ' ἡ συνήθης μοῖρα τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, σὲ κάθε περίπτωσιν καθαρᾶς θεωρήσεως, συνίσταται στὴν ὀλοκλήρωση τοῦ οἰκοδομήματος πρὶν ἀκόμη ἐκεῖνος ἐνδιαφερθῆ γιὰ τὴν

2. Ὅλες οἱ παραπομπὲς στὰ ἔργα τοῦ Kant γίνονται ἐδῶ σύμφωνα πρὸς τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Wilhelm Weischedel, Immanuel KANT, *Werkausgabe*, 12 τόμ., Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1977 (ἀνατύπ. τῆς ἀρχικῆς ἐκδ., Wiesbaden, Insel, 1960). Ὅλες παραπέμπουν στοὺς τόμους (μ' ἀριθμοὺς λατινικοὺς) καὶ στὶς σελίδες (μ' ἀριθμοὺς ἀραβικοὺς), καὶ συμπληρώνονται, ἂν χρειασθῆ, ἀπὸ παραπομπὲς σὲ γαλλικὲς μεταφράσεις, ὅπως τὸ ἀπαιτοῦσε ἡ ἀρχικὴ ἐκδοχὴ τοῦ παρόντος κεμενοῦ, στὴν γαλλικὴ.

3. Π6. P.-M. Schuhl, *L'œuvre de Platon*, Paris, Hachette, 1954, σσ. 117 κ.εξ.

στερεότητα των θεμελίων⁴. Πρόκειται περί κριτικής άλλως αυστηράς, κ' ἐπὶ πλέον ὀξείας, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων τῶν «μεταφυσικῶν» λεγομένων διαλόγων θὰ ἔτεινεν ἐνδεχομένως προσεκτικὸν εὐήκοον οὔς.

Φιλόσοφος «ὑπέροχος», ὁ Πλάτων, διὰ τοῦ ὄρου «ιδέα», θὰ πρέπει νὰ ἐννοοῦσε, κατὰ τὸν Kant, ὄχι μονάχα ὅ,τι δὲν προσφέρεται ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις, ἀλλὰ κι ὅ,τι εἶναι ἄσχετο πρὸς τὴν ἐμπειρία. «Οἱ ιδέες γι' αὐτὸν εἶναι τὰ ἴδια τὰ πρότυπα τῶν πραγμάτων κι ὄχι μονάχα τὰ κλειδιά ἐν ὄψει ἐνδεχομένων ἐμπειριῶν, ὅπως εἶναι οἱ κατηγορίες» τοῦ Ἀριστοτέλους⁵: προκύπτουν ἀπὸ τὸν ὑπέρτατον λόγον, πλήν, ἔνεκα τῆς ἐπισκοτίσεώς των, ὁ ἄνθρωπος δὲν διαδέτει παρὰ τὴν δυνατότητα ν' ἀναμνησθῇ αὐτῶν⁶ διὰ τῆς δυσχεροῦς ὁδοῦ τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Kant ἀρνεῖται νὰ προβῇ στὴν ἔρευνα τῆς κατὰ τὸν Πλάτωνα βαθύτερης σημασίας τοῦ ὄρου «ιδέα», ἱκανοποιούμενος μὲ τὸ νὰ σημειώσῃ πὼς ἓνας συγγραφέας γνωρίζει βέλτιον παντὸς ἄλλου τὴν σημασία ποὺ ἀποδίδει σὲ μίαν ἐννοίαν⁷. Ὅστοςο σημειώνει πὼς, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ ἀνθρώπινος λόγος εἶναι ἱκανὸς νὰ ὑπερβαίνει τὴν ἐμπειρία προκειμένου νὰ συλλάβῃ ἀκόμη καὶ τὶς μαθηματικὲς ιδέες⁸, καὶ πὼς οἱ ιδέες γενικῶς προσφέρονται κατ' ἐξοχὴν χάριν προσδιορισμοῦ πρακτικῶν ἐννοιῶν, ὅπως τῆς ἀρετῆς, τῆς ἐλευθερίας κτλ., νοουμένων ὡς ἀξιῶν⁹. Ὡς τὸ χαρακτηριστικώτερο δείγμα τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ ὄνειρῶδης πλατωνικὴ πολιτεία, παρ' ὅλες τὶς ἀντιφάσεις τῆς¹⁰. Εἶναι προφανὲς ὅτι, στὸ σημεῖον αὐτό, ὁ Kant διέπεται ἀπὸ ἀπροκάλυπτον προκατάληψιν. Ἡ προκατάληψις αὐτῆ ἀφορᾷ συγκεκριμένως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι, κατ' αὐτὸν, προσέχει νὰ ληφθῶν ἐξ ἀρχῆς ὑπ' ὄψιν τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας πρὶν αὐτὰ παρακαμφθῶν, προκειμένου νὰ καταστῇ ἐφικτὴ ἡ σύλληψις τῆς ἐσώτερης ἀξίας τοῦ καθαρῶς λόγου, ἐνῶ ὁ Πλάτων θέτει ἐξ ἀρχῆς ἐκποδῶν κάθε ἀναφορὰν εἰς τὸ αἰσθητὸν, παραμένοντας ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ νοητά. Τοῦτο βέβαια συνιστᾷ ὑπερβολὴν:

4. Πβ. Κριτ. τοῦ καθαρῶς λόγου, Εἰσαγ., τ. III, σσ. 50-51.

5. Πβ. αὐτόθι, Ὑπερβατικολογικὴ διαλεκτικὴ, βιβλίον πρῶτον, τμήμα πρῶτον, «Περὶ τῶν ἰδεῶν ἐν γένει», τ. III, σ. 322. Πβ. κατωτ., καὶ σημ. 34.

6. Πβ. κατωτ., καὶ σημ. 23.

7. Πβ. Κριτ. τοῦ καθ. λόγου, τ. III, σ. 322.

8. Πβ. αὐτόθι καὶ τὴν σημ.

9. Πβ. αὐτόθι, σσ. 322-323

10. Πβ. Κριτ. τοῦ καθ. Λόγου, τ. III, σσ. 323-324. Ακολουθώντας μίαν πρακτικὴν πολὺ διαδεδομένην στὴν ἐποχὴν του, ὁ Kant κατατάσσει τὴν πλατωνικὴν Πολιτεία μετὰ τῶν οὐτοπιῶν. Πβ. Ἡ σύρραξις τῶν λειτουργιῶν, τ. XI, σ. 366 καὶ τὴν ὑποσημ.

πράγματι, ακόμη κι ο Πλάτων τῶν διαλόγων τῆς ώριμότητας δὲν περιφρονεῖ τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων. Ἀποδείξιν τούτου συνιστᾷ ὁ λόγος τῆς Διοτίμας εἰς τὸ *Συμπόσιον*¹¹, κατὰ τὸν ὅποιον τὸ αἰσθητὸν κάλλος εἶναι προϋπόθεση γιὰ τὴν μέχρι τῆς ιδέας τοῦ καλοῦ ἀνύψωσιν, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀνικανότητος ὠρισμένων συνειδήσεων νὰ προσφέρωνται σὲ παρόμοιαν διαδικασίαν¹². Ἄλλωστε, ὁ Πλάτων ἐπανειλημμένως ἀναφέρεται σὲ δυὸ κατηγορίες ἀνθρώπων: στοὺς «κομφούς» ἢ «ἔμφρονες»¹⁴, δηλαδή στους σοφούς (ἢ φιλοσόφους) οἱ ὅποιοι γνωρίζουν νὰ ἐπωφελοῦνται τῶν αἰσθημάτων τους προκειμένου νὰ προσεγγίσουν τὴν ὑπέρτατην πραγματικότητα· καὶ στοὺς ἄλλους, τοὺς «ιδιώτας», ἀνίκανους πρὸς τοῦτο. Ὅπως δὴποτε, ὁ Kant δὲν φαίνεται νὰ προσέχει αὐτὲς τὶς ἐκλεπτύνσεις, περιοριζόμενος ἀπλῶς, ἀφ' ἑνός, εἰς τὸ ν' ἀντιτάξει πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν ἐκείνην τοῦ Ἐπικούρου¹⁵· καὶ ἀφ' ἑτέρου, εἰς τὸ νὰ σημειώσῃ πὼς ὁ Πλάτων ἀποκαλεῖ τὸν Ζήνωννα, τὸν λεπτὸν αὐτὸν Ἑλεάτην διαλεκτικόν, ἀπροκαλύπτως «σοφιστὴν»¹⁶.

Ὡς πρὸς τὴν ιδέαν, ἢ ὅποια, κατ' αὐτόν, διαμορφώνεται μ' ἀφορμὴν ἐπαναλαμβανόμενες ἐμπειρίες, ὁ Kant βεβαιώνει πὼς αὐτὴ εἶναι γιὰ τὸν Πλάτωνα ἓνα πρῶτον δεδομένον καὶ πὼς ὅ,τι ὀνομάζομε ιδεῶδες εἶναι γι' αὐτόν μιὰ ιδέα τῆς θείας διανοίας, ἓνα μοναδικὸ ἀντικείμενο συλλαμβανόμενον ἀπ' αὐτήν, ἢ τελειότης πάσης δυνατῆς οὐσίας καὶ τὸ ἀρχικὸν αἴτιον παντὸς εἰδωλικοῦ ἀντιγράφου στὴν περιοχὴ τῶν φαινομένων¹⁷. Μὲ τὸν ὅρον «ἀρχικὸν αἴτιον» ὁ Kant ἐννοεῖ ἀναμφιβόλως ὅ,τι ὁ Πλάτων ὀνομάζει «παράδειγμα»¹⁸. Παριστάμεθα μάρτυρες

11. Π6. *Συμπ.*, 210 a-b. Π6. E. MOUTSOPOULOS, De la perception à la contemplation du beau dans le *Banquet* de Platon, *Φιλοσοφία*, 35, 2005, σσ. 64-71.

12. Π6. *Ἰππ. μειλζ.*, 287 d-e.

14. Π6. *Τίμ.*, 80 b.

15. Π6. *Κριτ. τοῦ καθ. λόγου*, «Ἵπερβατικολογικὴ διαλεκτικὴ», βιβλίον πρῶτον, τμήμα δεῦτερον: «Περὶ τοῦ συμφέροντος τοῦ λόγου», τ. III, σ. 447 καὶ τὴν ὑπόσημ. Π6. κατωτ., καὶ σημ. 19.

16. Π6. *αὐτόθι*, «Κριτικὴ κρίσις», τ. IV, σ. 468.

17. Π6. *αὐτόθι*, «Ἵπερβατικολογικὴ διαλεκτικὴ», βιβλίον II, κεφ. 3.: «Τὸ ιδεῶδες τοῦ καθαρῶν λόγου», τμήμα α': «Περὶ τοῦ ιδεῶδους ἐν γένει», I. IV, σ. 513. Ὁ Kant ἔχει ἤδη θέσει τὸ πρόβλημα βεβαιώνοντας πὼς ὅ,τι ὁ Πλάτων ὀνομάζει ιδέαν ἰσοδυναμεῖ, στὴν πραγματικότητα, πρὸς τὴν νεώτερον ἐννοίαν τοῦ ιδεῶδους (ὅπως εἶναι ἡ ιδέα τῆς ιδεῶδους πολιτείας). Π6. *Περὶ τῆς μορφῆς καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ κόσμου* (διδασκ. διατρ., 1770), τμήμα II, 9 ἐν τέλει, τόμ. V, σ. 40. π6. *αὐτόθι*, τμ. V, § 25, ἐν τέλει, τόμ. V, σ. 88. Π6. *Περὶ τινος σημαντικοῦ τόνου στὴν φιλοσοφία*, τ. VI, σ. 380 καὶ τὴν ὑπόσημ.

κάποιας εϋθείας αντιπαραθέσεως μιᾶς στάσεως ἀποφασιστικῶς ἐπαγωγικῆς πρὸς μιᾶν στάση καταφανῶς παραγωγικῆν. Ὁ Kant ἐπιλέγει ἀνοικτὰ τὴν πρῶτην, ἐνῶ ἀλλαχοῦ ἐπανερχεται ἐπὶ τῆς ἀντιθέσεως μεταξύ Πλάτωνος καὶ Ἐπικούρου, νοουμένων ὡς κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσώπων, ἀντιστοίχως, τῶν αἰσθησιοκρατικῶν καὶ τῶν νοοκρατικῶν ἀντιλήψεων: σύμφωνα πρὸς τις πρῶτες, μονάχα τ' ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων εἶναι ἀληθινά, ἐνῶ κάθε τί ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ παραίσθησις· σύμφωνα πρὸς τις δεύτερες, εἰς τις αἰσθήσεις ὑπάρχει ἀπλῶς φαινομενικότης, καὶ μονάχα ὁ λόγος εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίσει τὸ ἀληθές¹⁹. Εἶν' εὐχάριστον ὅτι ὁ Kant δὲν φτάνει μέχρι τοῦ νὰ κατηγορήσει τὸν Πλάτωνα ἐπὶ ἰδεαλισμῷ, ὅπως ἔπραξαν πολλοὶ τῶν συγχρόνων του χωροῦντες κατ' ἀναχρονισμόν²⁰. Δυσχερῶς ὅμως τὸν παρακολουθεῖ κανεὶς ὅταν θεοβαίνει πὼς ὁ πλατωνισμὸς ὁδηγεῖ κατ' εὐθείαν εἰς τὸν μυστικισμόν²¹. Πάλιν ἐδῶ ὁ Kant υἱοθετεῖ μιᾶν παλιὰ προκατάληψη. Πράγματι, δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀρνηθῆ κανεὶς ὅτι μία συγκεκριμένη θεώρηση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ἐπισημαίνεται στὴν ἀρχὴ τῶν χριστιανικῶν, ἀραβικῶν καὶ ἰουδαϊκῶν μεσαιωνικῶν μυστικισμῶν²², ἀλλ' ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ μέχρι τοῦ νὰ διατείνεται πὼς οἱ στάσεις αὐτὲς ἀνάγονται εὐθέως εἰς τὸν Πλάτωνα διαπιστώνεται διαφορά ἐγγίζουσα τὴν συκοφαντίαν²³. Στὴν

18. Π6. *Πολιτείας Ε'*, 472 c-e, 592 b *Παρμεν.*, 132 d *Νόμ.* Θ', 854 c.

19. Π6. ἀνωτ., καὶ σημ. 15. Π6. *Κριτ. τοῦ καθ. λόγου.*, «Θεωρία περὶ τῆς ὑπερβατικολογικῆς μεθόδου», «Ἱστορία τοῦ καθαροῦ λόγου», τόμ. IV, σ. 711. Π6. κατωτ., καὶ σημ. 32.

20. Π6. Ε. ΜΟΓΤΣΟΠΟΛΟΓ, Ὁ Πλάτων, ἰδεαλιστὴς ἢ ρεαλιστὴς; *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 76, 2001/4, σσ. 72-86. Π6. ὡστόσο ΚΑΝΤ, *Προλεγόμενα*, «Προσθήκη», τ. V, σ. 254, ὑποσημ., ὅπου, προκειμένου, περὶ ἰδεαλισμοῦ, τ' ὄνομα τοῦ Πλάτωνος ἀναφέρεται πρῶτον μεταξύ ἄλλων. Π6. *Περὶ τίνος σημαντικοῦ τόνου*, τόμ. VI, σσ. 396-397, ὑποσημ., ἐν τέλει, ὅπου ὁ Kant «συμπονεῖ» τὸν Πλάτωνα («armer Plato») ποῦ ἀπέβη ἀντικείμενον ἀκαταλήψιας ἐκ μέρους τῶν νεωτέρων στοχαστῶν, ἰδίᾳ τῆς, «ἐποχῆς... ὅπου τὸ ὕψιστον... συνίσταται εἰς τὸ νὰ παρορώμεν ὅ,τι δὲν εὑρίσκεται πρὸ τῶν ποδῶν μας».

21. Π6. *Κριτ. τοῦ καθ. λόγου.*, «Θεωρία περὶ τῆς ὑπερβατικολογικῆς μεθόδου», «Ἱστορία τοῦ καθαροῦ λόγου», τ. IV, σ. 711.

22. Ὁ Kant χωρεῖ σ' ὀρθὴν ἐπισήμανσιν περὶ τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ὡς φιλοσοφίας, διόχως ὡστόσο νὰ περιπλανηθῆ ἐντὸς τοῦ πεδίου αὐτοῦ, σὲ μιὰ μακρὰν ὑποσημείωσιν. Π6. *Περὶ τίνος σημαντικοῦ τόνου*, τ. VI, σσ. 389-391.

23. Ἀλλαχοῦ, πάντως, *Ἐπὶ τῆς ἀνακαλύψεως μιᾶς μεθόδου πρὸς ἀνάβασιν μέχρι τοῦ ἀδιανοήτου*, τ. V, σ. 334, ὑποσημ., ὁ Kant ἀναλαμβάνει τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Πλάτωνος ἐναντίον μερικῶν συγχρόνων του, ὀνομάζοντάς τον, ὅπως καὶ τὸν Leibniz, «κλασσικόν» φιλοσοφικόν συγγραφέα. Ἐξ ἄλλου, ὁ ἴδιος φέρει πλησίον ἀλλήλων τοὺς δύο φιλοσόφους ὑποστηρίζοντας ὅτι

ἴδια τάξη διανοημάτων, καὶ προκειμένου περὶ «θεοφανείας», ὁ Kant ἀποδίδει ἐσφαλμένως εἰς τὴν πλατωνικὴν «ιδέαν» τὴν σημασίαν τοῦ εἰδώλου²⁴.

Ὁ Πλάτων κατηγορεῖται ἀπὸ τὸν Kant ἐπὶ δογματισμῶ (μὲ τὴν ἐπιστημολογικὴν βεβαίως σημασίαν τοῦ ὄρου, καθὼς ἄλλωστε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Leibniz καὶ Wolf), ἂν φυσικά, ληφθῆ ὑπ' ὄψιν τὸ κριτήριον τοῦ λόγου²⁵, ἐνῶ, ἐξ ἄλλου, θεωρεῖται ἐκ μέρους του, ὡς ὁ κατ' ἐξοχίην ἐκπρόσωπος τῆς (ἀρχαίας) Ἀκαδημίας²⁶, ὁ ὁποῖος ἐξήγησεν, ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, τὴν δυνατότητα μιᾶς συνδυετικῆς γνώσεως a priori²⁷. Κατὰ τὸν Kant, ὁ Πλάτων ἐπαρτήρησε πὼς ἡ ἀνθρώπινη διάνοια διατελεῖ προσανατολισμένη κατὰ τρόπον τέτοιον, ὥστε νὰ ἱκανοποιεῖ τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀπλῆς ἐξετάσεως, καὶ μάλιστα περισσότερο ἀπ' ὅσον ἡ ἴδια αὐτὴ διάνοια ἱκανοποιεῖ ὡς ἐκ τῆς ὠφελείας ποὺ προκύπτει ἀπὸ παρόμοιαν ἐξέταση²⁸. Τέλος, εἰς τὸ πλαίσιο τῆς ἐκ μέρους του διακρίσεως μεταξύ τῆς «φιλοσοφίας», καὶ τοῦ «φιλοσοφεῖν», συγκεκριμένως μεταξύ τοῦ αὐθεντικῶς φιλοσοφεῖν καὶ τοῦ προφασίζεσθαι φιλοσοφεῖν, ὁ Kant ἀναφέρεται σ' ὅσους, κατ' αὐτόν, ἐπιδίδονται στὴν δεύτερη αὐτὴν δραστηριότητα, ἀπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου μέχρι τοῦ Rousseau. Μοναρχικοὶ ἐκ ζηλοτυπίας (aus Neid), ὅλοι τους ἀναβιάζον ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη²⁹. Γενικῶς ἡ κατὰ

ἀμφότεροι ἔχουν τὴν γνώμη πὼς ἀρχικῶς, πρέπει νὰ ὑπῆρξεν ἓνα εἶδος ἐνοράσεως τῶν οὐσιῶν οἱ ὁποῖες, ἐν συνεχείᾳ, ἐπεσκιάσθησαν στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Πβ. Ἐπὶ τινος ἀνακαλύψεως. Δυνατότης συνδυετικῶν κρίσεων a priori, τ. V, σ. 370. Πβ. ἄνωτ., καὶ σημ. 6. Τὸ αὐτό, κατὰ τὸν Kant, λεκτέον καὶ περὶ τῶν μαθηματικῶν ιδεῶν, προσφιλῶν εἰς τὸν Πλάτωνα ὅσον καὶ εἰς τὸν Πυθαγόραν. Πβ. *Περὶ τινος σημαντικοῦ τόνου*, τ. VI., σ. 381. Πβ. *Πρόσδος...*, «Γενικὸν καθήκον τῆς κριτικῆς» τ. VII, σ. 665.

24. Ἡ ἀληθὴς σημασία τοῦ ὄρου «εἶδωλον» ἔχει ἀποκατασταθῆ ἀπὸ τὸν Ernst Cassirer, *Das Problem des Schönen in der Kunst in Platons Dialogen, Vorträge der Bibl. Warburg*, Leipzig-Berlin, 1923, I (Leipzig, 1924).

25. Πβ. *Πρόσδος*, Πρῶτον χειρόγραφον, «Εἰσαγωγὴ, περιλήψις μιᾶς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας», τ. VI, σ. 455.

26. Πβ. αὐτόθι, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τριῶν (νέων) Ἀκαδημιῶν, ἀντιστοίχως διευθυνησιῶν ὑπὸ τοῦ Σπευσίππου, τοῦ Ἀρκεσίλαου καὶ τοῦ Καρνεάδου, ἐκ τῶν ὁποῖων οἱ δύο πρῶτες εἶχαν προσανατολισθῆ πρὸς τὸν σκεπτικισμόν. Πβ. αὐτόθι, τ. VI, σ. 453. Μαθητῆς τοῦ Σωκράτους, ὁ Πλάτων εὗρηκε στὸ πρόσωπο τοῦ Ἀριστοτέλους, ἓναν μαθητὴ στὸ πεδίο τῆς στοχαστικῆς (spekulative) φιλοσοφίας.

27. Πβ. *Περὶ τινος σημαντικοῦ τόνου*, τ. VI, σ. 387.

28. Πβ. *Λογική*, «Εἰσαγωγὴ, Λογικὴ τελειότης ὡς πρὸς τὴν ποσότητα», τ. VI, σ. 467.

29. Πβ. *Περὶ τινος σημαντικοῦ τόνου*, τ. VI, σ. 383. Ὁ Kant ἀντιστρατεύεται πρὸς τὸν

τῆς στοχαστικῆς φιλοσοφίας κριτικὴ τοῦ Kant, ἀπὸ ἄποψιν ἐπιστημολογικὴν³⁰, ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὸν Πλάτωνα νοούμενον ὡς τὸν πλέον ἐξέχοντα ἐκπρόσωπόν τῆς³¹.

3. Ὡς πρὸς τὴν πράξιν, τὰ κυριώτερα ἐξ ὧσων ἀφοροῦν εἰς τὴν γενικὴν στάση τοῦ Kant ἔναντι τοῦ Πλάτωνος ἔχουν ἤδη ἐκτεθεῖ σ' ὅτι προηγεῖται. Εἶναι δυνατόν νὰ συμπληρωθοῦν οὐσιαστικῶς μ' ὅσα ἀναφέρονται σ' αὐτὸν εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ πρακτικοῦ λόγου, καθὼς καὶ σ' ἄλλα ἐλάσσονα ἔργα. Γενικῶς, ὁ Kant μέμφεται τὸν Πλάτωνα ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἐκεῖνος δέχεται πῶς οἱ ἡθικὲς ἀρχές, ὅπως (καθ' ὅσον ἀφορᾷ στὸν καθαρὸ λόγον), ὡς πρὸς τὸ ὅτι οἱ ἰδέες, εἶναι ἐμμενεῖς: «Μέσω αὐτῶν τῶν παρατηρήσεών <μου>, ὁ ἀναγνώστης τῆς κριτικῆς τοῦ καθαρῶν θεωρητικοῦ λόγου θὰ διαπιστώσει, μὲ τρόπον ὅλως πειστικόν, πόσον ἀναγκαῖα εἶταν ἡ κοπιώδης αὐτῆ παραγωγὴ τῶν κατηγοριῶν, καὶ πόσο χρήσιμη γιὰ τὴν θεολογίαν ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἡθικὴ. Μόνον ἔτσι, ἄλλωστε, εἶναι ἐφικτόν, ἂν τις τοποθετήσωμεν ἐντὸς τῆς καθαρῆς διανοίας, νὰ ἐκληφθοῦν, ὅπως θὰ ἤθελεν ὁ Πλάτων, ὡς ἔμφυτες, ὥστε ἐπ' αὐτῶν νὰ θεμελιωθοῦν ἀξιώσεις ὑπερβατικὲς ὡς πρὸς πολλὰς θεωρίας τοῦ ὑπεραισθητοῦ, μὲ τῶν ὁποίων ὅμως τὴν βοήθειαν ἡ θεολογία ἀποβαίνει ἓνα μαγικὸ φανάρι ὅλως φανταστικῶν συλλήψεων. Ἄν τις ἐκλάβωμεν ὡς δεδομένες, τότε ἀποφύγομε, μαζὶ μὲ τὸν Ἐπίκουρο νὰ περιορίσωμε τὴν χρῆση τοῦ μερικοῦ (allen und jeden Gebrauch), καὶ μάλιστα, ἀπὸ ἄποψη πρακτικῆν, ἀπλῶς καὶ μόνον ἐπὶ αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ ἀρχῶν καθοριστικῶν»³³. Πρόκειται περὶ μιᾶς αὐστηρᾶς ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιστημολογικῆς θεωρίας τοῦ Kant ἐπὶ τῆς ἡθικῆς του θεωρίας, εἰς βάρος, βέβαια, τοῦ Πλάτωνος, ὅπως καὶ θ' ἀνέμενε κανεὶς. Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα ὁ Kant ἐπανέρχεται ἐπὶ τῆς ἤδη διατυπωθείσης³⁴ ἐκ μέρους τοῦ ἀντιθέσεως μεταξὺ Πλάτωνος

Rousseau ἐπὶ πλείστον πεδίων. Πβ. E. MOUTSOPOULOS, *L'homme, méchant par nature: Kant contre Rousseau, L'année 1793. Kant sur la politique et la religion*, Paris, Vrin, 1995, σσ. 195-197.

30. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις.

31. Γιὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς λόγον ἢ κατὰ τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ καντισμοῦ) κριτικὴ τοῦ Bergson ἀπευθύνεται οὐσιαστικῶς πρὸς τὸν Πλάτωνα. Πβ. E. MOUTSOPOULOS, *La critique du platonisme chez Bergson* (πβ. ἄνωτ., καὶ σημ. 1).

33. Πβ. *Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου*, «Διαλεκτικὴ», «Διεύρυνσις τοῦ καθαρῶν λόγου», τ. VII, σ. 275.

34. Πβ. ἄνωτ., καὶ σημ. 5.

κι Αριστοτέλους, τὴν φοράν αὐτὴν ὡς πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἐμφυτοκρατίαν ἢ ὅποια συγκρίνεται πρὸς τὸν δῆθεν ἐμπειρισμὸν τοῦ Σταγειρίτου: «Ὁ Ἀριστοτέλης κι ὁ Πλάτων δὲν διαφέρουν ἀλλήλων εἰμὴ ὡς πρὸς τὴν προέλευση τῶν ἡθικῶν μας ἐννοιῶν»³⁵.

Γιὰ τὴν καντιανὴν ἡθικὴν ὑπάρχει, ὡστόσο, μιὰ περιοχὴ ὅπου ὁ Πλάτων, οὕτως εἰπεῖν, δικαιώνεται: «Ἄφου οἱ καθοριστικὲς ἀρχὲς τῆς βουλῆσεως, ἐξαιρουμένου μονάχα τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ νόμου (reinen praktischen Vernunftgesetze, ἤτοι τοῦ ἡθικοῦ νόμου), εἶναι ὅλες ὁμοῦ ἐμπειρικὲς καί, συνεπῶς, ὑπάγονται ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς εὐδαιμονίας, πρέπει ὅλες νὰ διαχωριστοῦν ἀπὸ τὴν ὑπερτατὴν ἡθικὴν ἀρχὴν κι οὐδέποτε νὰ ἐνσωματωθοῦν σ'αὐτὴν ὡς εἰς προϋπόθεσιν, καθόσον αὐτὸ θὰ ἰσοδυναμοῦσε πρὸς ἀδέτησιν κάθε ἡθικῆς ἀξίας, ὅπως ἀκριβῶς κ' ἡ μεῖξις ἐμπειρικῶν στοιχείων θ' ἀφαιροῦσεν ἀπὸ τίς γεωμετρικὲς ἀρχὲς κάθε μαθηματικὴν προφάνειαν³⁶, ὅ,τι δηλαδὴ (κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Πλάτωνος) συνιστᾷ τὸ βέλτιστον εἰς τὰ μαθηματικά κι ὅ,τι μάλιστα ὑπερβαίνει τὴν χρησιμότητά τους»³⁷. Ἀντιθέτως, γιὰ τὸν Kant, ἀναφερόμενον εἰς τὸν Πλάτωνα, τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα παραμένει ἀνοιχτὸν εἰς τὴν μαιευτικὴν, ὅταν αὐτὴ ἀσκεῖται ἀπὸ πρόσωπον ὄριμον, ὑποτιθέμενον σοφόν³⁸.

4. Ὡς πρὸς τὴν τελικότητα, τείνει αὐτομάτως νὰ προβληθῇ ἡ καντιανὴ αἰσθητικὴ θεωρία, ἰδιαίτερα ἡ ἄποψη περὶ τοῦ ὠραίου ὡς «τελικότητος ἄνευ τέλους» (δηλαδὴ σκοποῦ)³⁹. Ὡστόσο ὁ Kant ἀναφέρεται στὸν Πλάτωνα, ἀποκλειστικῶς κατ' ὄσον ἀφορᾷ στὴν τελεολογικὴ κρίση. Στὸ μοναδικὸ χωρίο τῆς Κριτικῆς τῆς κρίσεως, τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει στὴν πλατωνικὴ διανόηση,

35. *Ἐπὶ τῆς παιδαγωγικῆς*, «Περὶ τῆς φυσικῆς ἀγωγῆς», τ. XII, σ. 737.

36. Πιθανὴ ἀναφορὰ στὸν πλατωνικὸν *Μένωνα*, 81 e - 84 a.

37. Πβ. *Κριτ. τοῦ πρ. λόγου*, «Κριτικὴ ἐξέταση τῆς Ἀναλυτικῆς», τ. VII, σ. 218.

38. Πβ. *Ἐπὶ τῆς παιδαγωγικῆς*, «Περὶ τῆς φυσικῆς ἀγωγῆς», τ. XII, σ. 737.

39. Πβ. *Κριτ. τῆς κρίσεως*, 17. Πβ. E. MOUTSOPOULOS, *Forme et subjectivité dans l'esthétique kantienne*, 6e έκδ. Paris, I.P.R.- Vrin, 1997, κεφ. «De la forme comme manifestation d'une finalité», σσ. 121-154.

Τὸ μοναδικὸ σημεῖον ὅπου, στὴν καντιανὴν αἰσθητικὴν, γίνεται λόγος περὶ Πλάτωνος, παραπέμπει στὸ *Συμπόσιο*, καὶ μάλιστα στὸ χωρίον ὅπου ὁ κεκλημένος ὑποτίθεται πὼς εὐχαριστεῖ τὸν ἀμφιτρώνα, ἀναφερόμενος στὴν εὐχαρίστηση ὅχι μονάχα τῆς συμμετοχῆς του στὰ γεύματα ποὺ ἐκεῖνος παραθέτει, ἀλλὰ καὶ τῆς μνήμης των (*Ἀνθρωπολογία*, «Διδακτικὴ», «Περὶ τῆς ἰκανότητος τοῦ ἐπιθυμεῖν», τ. XII, σ. 617 καὶ ὑποσημ., ἐν τέλει).

γίνεται λόγος περί τῆς σπουδαιότητος τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἀποδίδει σ' ἓνα εἶδος προδιατεταγμένης ἀρμονίας σχετικῆς πρὸς τὸ καθεστὼς τῶν κοσμικῶν πραγματικότητων· μιᾶς ἀρμονίας ποιότητος οἰονεῖ μουσικῆς⁴⁰, δὴ ὡς ὁ ἴδιος νὰ λησμονῆσει νὰ μνημονεύσει, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, τῆς τάξεως τὴν ὁποίαν, ὁ ἀναξαγόρειος Νοῦς ἐπιβάλλει⁴¹ (οἱ μνεῖες τοῦ Ἀναξαγόρου, στὸ ἔλρον ἔργον τοῦ Kant, δὲν ὑπερβαίνουσι συνολικῶς τίς τρεῖς⁴²). Ἐξ ἄλλου, ὁ Kant ὑπογραμμίζει τὸν θαυμασμὸ τοῦ Πλάτωνος γιὰ τίς ἰδιότητες ὠρισμένων γεωμετρικῶν σχημάτων, ὅπως ὁ κύκλος, ἰδιότητες ποὺ μαρτυροῦν περὶ τοῦ προσφόρου καὶ τοῦ χρησίμου (Zweckmäßigkeit)⁴³ αὐτῶν, συνεπῶς καὶ τῆς ἀνταποκρίσεως τῶν πρὸς τὴν τελικότητά τους⁴⁴. Εἶν' αὐτονόητον πὼς ἡ τελειοκρατία τοῦ πλατωνικοῦ Τιμαίου εἶναι τάξεως ὅλως διαφορετικῆς ὡς πρὸς ἐκείνην ποὺ ὁ Kant ἀναγνωρίζει στὴν φύση τοῦ πραγματικοῦ⁴⁵.

5. Ἐκτιμήσεις. Ἐξ ὧσων προηγούνηται καθίσταται φανερὸ πὼς ὁ κύριος λόγος ἀντιθέσεως τοῦ Kant πρὸς τὸν Πλάτωνα τοποθετεῖται στὸ ἐπίπεδο τῆς θεωρίας περὶ τῶν ἰδεῶν. Ὅ,τι προπάντων προσελκύει τὴν καντιανὴ κριτικὴ στοὺς τομεῖς τόσο τῆς ἐπιστημολογίας ὅσο καὶ τῆς ἠθικῆς εἶναι ἡ πλατωνικὴ ἐμφυτοκρατία. Στὸν τομέα τῆς προβληματικῆς τῆς τελικότητος οἱ διάνοιές τους μᾶλλον ἢ ἥττον συγκλίνουν, παρὰ τὸ ὅτι οἱ δύο στοχαστὲς ἀναχωροῦν ἀπὸ σημεῖα διαφορετικά: γιὰ τὸν Πλάτωνα, χρειάζεται νὰ ἐξαχθοῦν, διὰ παραγωγῆς, οἱ ἔσχατες συνέπειες μιᾶς θεολογίας ποὺ ὀδηγεῖ σὲ μιᾶν τελειολογία. Γιὰ τὸν Kant, ἀντιθέτως, εἶν' εὐ-

40. Π6. λ.γ. Τιμαίον, 35 c καὶ ἐξ. Π6. E. MOUTSOPOULOS, *La musique dans l'œuvre de Platon*, 6, ἔκδ. Paris, P.U.F., 1989, σσ., 367.

41. 33, Π6. TOR ARTOF, *La critique d'Anaxagore chez Moréri et Bayle*, *Annales de la Fac. des Lettres et Sc. Hum. d'Aix*, 33, 1959, σσ. 149-153.

42. Π6. Κριτ. τῆς κρίσεως, «Ἀναλυτικὴ τῆς τελειολογικῆς κρίσεως», τ. X, σ. 309.

43. Π6. Περὶ τινος σημαντικοῦ τόνου, τ. VI, σ. 379. Π6. G. TONELLI, *Von den Verschiedenen Bedeutungen des Wortes Zweckmäßigkeit in der «Kritik der Urteilskraft»*, *Kantstudien*, 44/2, 1957-1958, σσ. 154-156.

44. Π6. Τὸ τέλος ὄλων τῶν πραγμάτων, τ. XI, σ. 180, καὶ τὴν ὑπόσημ. Π6. EVA SACHS, *Die fünf platonischen Körper. Zur Geschichte der Mathematik und der Elementelehre Platons und der Pythagoreer*, Berlin, Werdmann, 1917, σσ. 25 κ. ἐξ. Π6. P. - M. SCHUHL, *Imagination et science des cristaux ou platonisme et minéralogie*, *Journal de Psychologie*, 1949/1, σσ. 27-34.

45. Π6. Τὸ τέλος ὄλων τῶν πραγμάτων, τ. XI, σσ. 27-34. Π6. ὡσπόσον ΠΛΑΤ., *Κρατ.*, 387 c-388 c.

καταίον ν' ακολουθηθῆ ὁδὸς ἀντίθετη. Τοῦτο δὲν ἐμποδίζει τὴν διαπίστωσιν ἐνὸς τυχαίου σημείου συναντήσεώς των. Ἐκεῖθεν ὅμως ὁ καθένας των ἀκολουθεῖ τὸν προσωπικό του δρόμο. Εἶταν φυσικὸν ὁ Kant νὰ καταφερθῆ κατὰ τοῦ Πλάτωνος, ἀφοῦ ἡ κριτική του κατὰ τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Wolf τὸν ὠθοῦσε μοιραῖα στὸ νὰ τὸν συνδέσει πρὸς ἐκείνους. Πρὸς τοῦτο ἔπρεπεν ἀναγκαστικὰ νὰ προσβάλλει τὴν κατὰ παράδοσιν ἀντιπροσωπευτικώτερη πλευρὰ τοῦ πλατωνισμοῦ, δηλαδὴ τὴν θεωρία περὶ τῶν ἰδεῶν, παραβλέποντας ἄλλες διαστάσεις του πρὸς τίς ὁποῖες δὲν δείχνει νὰ εἶταν τόσο κατηγορηματικῶς ἀντίθετος. Τελικῶς, καὶ μ' ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ποὺ ἐπιστημάνθηκαν καὶ ὁδὸν, ἐξαιρέσεις οἱ ὁποῖες ἀνοικτὰ ἀποδεικνύουν κακοπιστίαν, ἡ καντιανὴ κριτικὴ τοῦ πλατωνισμοῦ παραμένει, στὸ σύνολόν της, ἐντεῦθεν τῶν ὁρίων τῆς εὐπρεπείας ἀναγνωρίζει κανεὶς ἀκριβῶς. Εἰς αὐτήν, τὴν αὐτοπεποιθήσιν ἢ ὁποῖα προβάλλει πίσω ἀπὸ τὴν φαινομενικὴν αἰώρησιν τῆς, παρὰ ταῦτα, στέρεης διανοήσεως τοῦ φιλοσόφου τῆς Καινιζβέργης.

RÉSUMÉ

Kant à la recherche de Platon

La cause principale qui oppose Kant à Platon se situe au niveau de la théorie des idées. C'est l'innéisme platonicien qui attire surtout la critique kantienne, tant sur le plan épistémologique que sur le plan de la morale. Sur le plan de la problématique de la finalité, leurs pensées convergent plus ou moins, à cela près que les deux penseurs partent de points différents: pour Platon, il s'agit de déduire les conséquences ultimes d'une théologie qui débouche sur une téléologie; Kant, pour sa part, semble suivre une démarche inverse. Il n'empêche que leur point de rencontre fortuite est bien attesté, mais à partir, de là chacun suit son propre chemin. Il était normal que Kant s'en prît à Platon dès lors que sa critique contre Leibniz et Wolff le portait inmanquablement à l'associer à eux. Pour ce faire, force lui était de s'attaquer à l'aspect du platonisme traditionnellement le plus représentatif, à savoir la théorie des idées, en en négligeant d'autres sur lesquels il n'eût pas été aussi catégoriquement opposé. Tout compte fait, à quelques exceptions près signalées au cours de cette étude et où il est fait preuve ouvertement d'une mauvaise foi, la critique kantienne du platonisme demeure, dans l'ensemble, en-deçà des bornes de la décence. On y décèle justement la certitude de soi qui pointe derrière le flottement apparent de la pensée solide du philosophe de Königsberg.